

Andrzej Gil, *W kręgu dziejów i kultury Kościołów wschodnich w Rzeczypospolitej*, Instytut Historii Akademii Podlaskiej, Siedlce 2009, ss. 152

Dzieje i kultura Kościołów wschodnich nie znalazły dotychczas należnego sobie miejsca w historiografii polskiej, mimo że w przeszłości ich wyznawcy stanowili w państwie polsko-litewskim znaczny odsetek ludności. Przyczyna tego stanu tkwi w postrzeganiu historii Rzeczypospolitej poprzez pryzmat tożsamości etnicznej, zagrożonej w czasach niewoli narodowej. Cerkiew prawosławną utożsamiano wówczas z polityką rusyfikacji, a Cerkiew greckokatolicką (unicką) z ukraińskim separatyzmem. Konflikt polsko-ukraiński uległ zaostrzeniu wraz z odzyskaniem przez Polskę niepodległości, a w latach II wojny światowej osiągnął apogeum. Na skutek zmian granic, wysiedleń ludności oraz prześladowań rola Kościołów wschodnich w Polsce Ludowej została zmarginalizowana. W dziejach Polski jedną z najważniejszych cezur czasowych stanowi II wojna światowa. To w jej wyniku państwo polskie przestało być państwem wieloetnicznym i wielowyznaniowym. W nowej rzeczywistości komunizmu w celu legitymizowania władzy chętnie odwoływali się do idei narodowej. W konsekwencji mniejszości narodowe, często będące zarazem mniejszościami wyznaniowymi, uważano za zagrożenia dla jedności państwa. Takie postrzeganie problemu uległo zmianie dopiero wraz z przemianami politycznymi u schyłku XX w. W świadomości zbiorowej utrwalił się jednak negatywny obraz mniejszości narodowych, etnicznych i wyznaniowych, co daje o sobie często znać w trakcie kolejnych wyborów.

Badania nad historią poszczególnych grup etnicznych i religijnych pozwalają w pełni poznać dzieje społeczne przedrozbiorowej Rzeczypospolitej. Dzieje niezwykle złożone i barwne, w których nie brakowało wydarzeń dramatycznych, ale i przykładów dobrosąsiedzkiej koegzystencji ludzi przynależących do różnych grup etnicznych i wyznaniowych. Bez tego współlistnienia nie mogłyby zachodzić procesy osmozy kulturowej, który widoczny był również w kręgu Kościołów wschodnich. Rzeczpospolita stanowiąca tygiel różnych nacji, religii i języków była państwem wielokulturowym. Tę wielokulturową rzeczywistość współtworzyły również dwie Cerkwie – prawosławną i unicką, które rywalizowały ze sobą o rząd dusz ludności ruskiej. Konflikt pomiędzy zwolennikami i przeciwnikami jedności z Kościołem rzymskim rozszedł od wewnątrz państwo polsko-litewskie. W cieniu tego konfliktu dochodziło do przenikania się kultur, co w zależności od czasu i miejsca przebiegało z różną intensywnością. Proces ten widoczny był nie tylko wśród społeczności unickiej (grekokatolickiej), ale również w obrębie wspólnoty prawosławnej. Dobrze to zjawisko ilustruje przykład zbudowanej w XVII w. cerkwi świętoduskiej w Wilnie, wzorowanej na wileńskim kościele św. Kazimierza, który z kolei wzniesiono na wzór rzymskiego kościoła II Gesù. W okresie zaborów mimo starań nie udało się władzom rosyjskim zatrzeć całkowicie śladów pierwotnego (barokowego) wystroju tej świątyni.

Badaniem tej skomplikowanej rzeczywistości od wielu lat zajmuje się Andrzej Gil. Najnowsza jego książka jest zbiorem jedenastu szkiców publikowanych w polskich i ukraińskich wydawnictwach naukowych. Szczególnie ważne dla polskiego czytelnika są publikacje autora wydane drukiem na Ukrainie, które z różnych powodów dotychczas nie były na ogół znane. Wartościowe jest również zebranie prac, które ukazały się w takich pismach naukowych jak: „Almanach Muszyny”, „Radzyński Rocznik Humanistyczny”, „Rocznik Instytutu Europy Środkowo-Wschodniej”, „Studia Archiwalne” i „Wschodni Rocznik Humanistyczny”. Artykuły zamieszczone w pracy pochodzą z lat 2003-2008. W nowej edycji zostały poprawione i uzupełnione, uaktualnieniu uległa podstawa źródłowa, ujednoczono także przypisy.

Praca Andrzeja Gila to zbiór mikrohistorii przedstawionych w szerszym kontekście. Autor ukazuje lokalne historie na tle dziejów Rzeczypospolitej, dzięki czemu dzieje Kościołów wschodnich widzimy w perspektywie przemian kulturowych, społecznych i politycznych zachodzących od czasów średniowiecza aż do początków XX w. na zachodnich obszarach metropolii kijowskiej. Autor bada tereny trzech prawosławnych i unickich eparchii – chełmskiej, przemyskiej i włodzimierskiej, które stanowią współcześnie pogranicze Polski, Białorusi i Ukrainy. Na skutek polityki wyznaniowej prowadzonej przez władze rosyjskie, a następnie polskie i radzieckie oraz czystek etnicznych, które miały miejsce w latach czterdziestych XX w., tereny te zatraciły swój wielokulturowy charakter. Na tych terenach, które po II wojnie światowej pozostały w granicach państwa polskiego, obecnie znajduje się niewiele czynnych prawosławnych i grekokatolickich świątyń.

Książka Andrzeja Gila *W kręgu dziejów i kultury Kościołów wschodnich w Rzeczypospolitej* wprowadza nas w świat, który bezpowrotnie odszedł w XX w. Praca będąca wynikiem rzetelnych badań źródłowych wzbogaca naszą wiedzę nie tylko na temat Kościołów wschodnich, ale wnosi również wiele do poznania historii społecznej wielonarodowego, wielowyznaniowego i wielokulturowego państwa polskoliteńskiego.

Witold Bobryk